

Harm van Grol

Joods leven in de diaspora

Tobit is geen onschuldige novelle. Ook al is de sfeer *down to earth*: huisje, boompje, beestje, van naïviteit is geen sprake. Het boekje heeft een boodschap te verkondigen. Het propageert een diaspora-spiritualiteit. Eigenlijk is het een pamflet dat opkomt voor een waarlijk joodse levenswijze in een wereld die nu eens onverschillig, dan weer vijandig is.

Diaspora

Tobit wordt in ballingschap gevoerd naar Nineve. Met de deportatie van mensen uit het Noordrijk begint de geschiedenis van Israël *buiten* Israël. Het is dan 721 vóór Christus. De Schrift rapporteert waar de ballingen heen gevoerd zijn (2 Koningen 17,6), maar niemand heeft ooit meer van deze mensen gehoord. Een goede reden voor de schrijver van de novelle om deze periode uit te kiezen: hij kan vertellen wat hij wil.

Honderdtwintig jaar later is het Zuidrijk aan de beurt. De Babyloniërs deporteren mensen uit Juda en Jeruzalem naar Babel en omgeving. Twintig jaar oorlogsgeweld en een serie deportaties jagen veel Judeeërs de grens over, bijvoorbeeld naar Egypte (2 Koningen 24-25; Jeremia 42-44).

In 539 vóór Christus nemen de Perzen de wereldmacht over van de Babyloniërs, en daarmee komt een einde aan de Babylonische ballingschap. In de eeuw daarna keren telkens mensen terug naar Jeruzalem (lees Ezra-Nehemia), maar het gros van de ballingen blijft in het buitenland.

Zo ontstaat een nieuwe situatie. Ballingschap is nu diaspora, verstrooiing. Overal in de bekende wereld vinden we Judeeërs. Ooit vluchtelingen en ballingen, nu gesetteld in het buitenland. Alexandrië en

Babel herbergen grote groepen. Denk aan de Griekse vertaling van de Schrift, de Septuagint, geboortig in Alexandrië, en aan de Babylonische Talmoed, meer dan zeshonderd jaar na Christus in Babel.

Diaspora-spiritualiteit

Leven in het buitenland stelt je voor een keuze. Pas je je aan je nieuwe omgeving aan, assimileer je en ga je op in de bevolking aldaar, of probeer je hoe dan ook jezelf te blijven, te gaan voor een eigen identiteit. De situatie is nooit zwart-wit, maar de keuze is reëel.

Het boekje Tobit gaat in op de vraag hoe je als Judeeër/jood in het buitenland zo kunt leven dat je trouw blijft aan God en aan jezelf. Die andere, verwante vraag naar de identiteit ontstaat in Juda zelf onder invloed van het hellenisme (zie de bijdrage van Panc Beentjes). In alle discussies en gedoe wordt in de derde en de tweede eeuw vóór Christus de basis gelegd voor het latere rabbijnse jodendom. We vinden dit zelfverstaan in de boeken van de Makka-beeën. Het wordt gekenmerkt door de besnijdenis, de spijswetten (koosjer eten) en het houden van de sabbat.

Tobit vermeldt één van de drie kenmerken, het koosjer eten: 'Nadat ik door de Assyriërs gevangen was genomen, werd ik als balling naar Nineve gevoerd. Al mijn verwanten en volksgenoten aten onrein voedsel, maar ik hoedde me

daarvoor. Met heel mijn hart bleef ik God trouw' (1,10-12).

Ego en propaganda

De zojuist geciteerde passage biedt een aanleiding om iets over de stijl van het boekje te zeggen. Tobit slaat zichzelf op de borst, hij snoeft en scheidt op, en

*Het boekje Tobit gaat in op de vraag
hoe je als Judeeër/jood
in het buitenland kunt leven*

Rafaël stelt zich voor aan Tobit. Rembrandt, omstreeks 1645

hij doet dat ook elders in zijn novelle. Een vergelijkbare tekst is Nehemia 13. Maar als we er zo over spreken, gaan we ervan uit dat het egodocumenten zijn. Daarop is wel wat af te dingen. Bij Nehemia 13 zouden we nog kunnen zeggen dat daar meneer Nehemia, de stadhouder, zelf spreekt, maar Tobit is pure fictie.

Als in dit soort teksten niemand zichzelf op de borst klopt, wat is er dan wel aan de hand? Ze maken propaganda voor een bepaalde levensstijl. In die reclame hoort een zwart-witbeeld: rein versus onrein en trouw versus ontrouw. De boodschap is helder: de jood in de diaspora hoort koosjer te eten.

Af- en toekomst

Wie ik ben en wie jij bent, of wij er echt bij horen, en of jij wel te vertrouwen bent, zijn vragen waarop het boekje Tobit een antwoord zoekt in stamboom en plaats van afkomst. 'Dit is de geschiedenis van Tobit. Hij was een zoon van Tobiël, die een zoon was van Ananiël, de zoon van Aduël, de zoon van

Gabaël, de zoon van Rafaël, de zoon van Raguël, en afkomstig uit het geslacht van Asiël, uit de stam Naftali.' Even nauwkeurig wordt aangewezen uit welk dorp de hoofdpersoon afkomstig was en waar dat precies ligt: 'Tobit werd tijdens de regering van Salmanassar, de koning van Assyrië, vanuit Tisbe in ballingschap gevoerd. Tisbe ligt ten zuiden van Kedes in Naftali, in Boven-Galilea, ten noordwesten van Hasor en ten noorden van Fogor.'

Dat Raguël, zijn vrouw Edna en hun dochter Sara clangenoten zijn, is deel van de plot. Maar ook de joodse afkomst van (de engel) Rafaël staat ter discussie. Tobit vraagt of hij wil vertellen wat zijn afkomst is en uit welke stam hij komt. Maar Rafaël vraagt: 'Waarom wilt u dat weten?' 'Omdat ik nu eenmaal precies wil weten wie je bent', herhaalt Tobit. 'Vertel me je naam.' Rafaël antwoordt dan: 'Ik heet Azarias en ben een zoon van de vermaarde Ananias, die uit uw eigen stam komt' (5,11-13).

Niet alleen afkomst is cruciaal voor de diasporajood. Tobit wijst op de toekomst. Hij zegt tegen zijn

zoon Tobias: 'Onthoud je van een onrein huwelijk, trouw alleen met een vrouw uit de stam van je vader en voorouders. Kies beslist geen andere vrouw, want wij stammen van profeten af. Denk aan Noach, Abraham, Isaak en Jakob, onze allereerste voorouders; ze trouwden alle vier met een vrouw uit hun eigen familie, ze werden gezegend met kinderen, en hun nageslacht zal het land bezitten. Heb je eigen volk lief, jongen, voel je niet te goed om een vrouw te kiezen uit hun midden, uit de vrouwen van je eigen volk' (4,12-13). De toekomst van het volk is niet vanzelfsprekend en ligt in eigen hand.

Beelden van de diaspora

De wereld van de diaspora is groot. Tobit woont in Nineve, de hoofdstad van het Assyrische rijk, aan de rivier de Tigris, recht tegenover het huidige Mosoel (Irak). Hij maakt zakenreizen naar Medië en komt dan onder meer in Rages. Een van de dorpen van de stad Rages is het huidige Teheran. In Ekbatana, het huidige Hamadan, woonde familie van Tobit. Tegenwoordig is het over de weg zo'n zeventienhonderd kilometer van Mosul naar Hamadan (Iran). Rafaël weet ook hoe je van Ekbatana in Rages moet komen. 'Tobias vroeg: 'Ken je de weg naar Medië?' 'Zeker', zei Rafaël. 'Ik ben daar vaak geweest en ken er alle wegen. Als ik ernaartoe ging, overnachtte ik altijd bij Gabaël, een volksgenoot van ons die in Rages woont. Rages ligt in de bergen, twee dagreizen van Ekbatana, dat in de vlakte ligt'' (5,5-6). Maar zelfs voor een aartsengel is driehonderddrieëndertig kilometer in twee dagen pittig. Toch wordt bij alle gereis nergens geopperd nu of te zijner tijd terug te keren naar Jeruzalem. Daarmee is men in de diaspora niet bezig. Het hoort veeleer bij de toekomstdromen (14,5-7).

De diaspora kent haar mythen. Een ervan lijkt op de American Dream: men werkt zich zonder enig probleem op in het land waar men komt te wonen. Tobit werd door de Assyrische koning belast met de inkoop van hofvoorraden (1,13). Zijn neef troeft hem af als een Jozef Redivivus. De volgende koning 'stelde Achikar, de zoon van mijn broer Anaël, aan

als beheerder van alle financiële zaken van het koninkrijk, waardoor Achikar zeggenschap kreeg over de hele rijksadministratie. Hij was onder koning Sanherib al hofschenker, administrateur, zegelbewaarder en schatbewaarder, maar Esarhaddon maakte hem zelfs tot de tweede man van Assyrië' (1,21-22).

Het buitenland is onverschillig en soms ronduit gevaarlijk. Dan moet je niet aarzelen je spullen te pakken en te vertrekken. Wanneer Tobit op sterven ligt, zegt hij tot zijn zoon: 'Tobias, ga met je kinderen weg van hier. Wijk uit naar Medië, want ik geloof wat God bij monde van Nahum over Nineve gezegd heeft. (...) Het zal allemaal in vervulling gaan wanneer de tijd daarvoor gekomen is. Dan zal het in Medië veiliger zijn dan in Assyrië en Babylonië' (14,3-4; vergelijk 14,12-15).

Trouw aan God

Het hart van de zaak is trouw aan God. Voor Tobit is dat eigen ervaring:

'In mijn jeugd, toen ik nog in mijn eigen land Israël woonde, brak de stam van mijn voorvader Naftali met het huis van David en met Jeruzalem, de stad die uit het hele gebied van de stammen van Israël gekozen was als de plaats waar elke stam moest offeren. Daar was de tempel gebouwd en gewijd tot de plaats waar God tot in eeuwigheid zou wonen. Maar al mijn verwanten en de hele stam Naftali brachten op alle offerhoogten van Galilea offers aan het stierkalf dat koning Jerobeam van Israël in de stad Dan had laten neerzetten. Ik was de enige die de feestdagen zo veel mogelijk in Jeruzalem doorbracht, zoals dat door een eeuwig gebod aan heel Israël is voorgeschreven' (1,4-6).

Het is een verhaal dat zelfs als fictie aan alle kanten kraakt, maar dit is duidelijk: trouw zijn aan God is een persoonlijke keuze. Later blijkt dat Tobit daar niet alleen in stond (5,14).

Halacha en kerkbelasting

Tobit maakt een opvallende keuze wanneer hij de feestdagen in Jeruzalem beschrijft:

'Ik ging er altijd tijdig naartoe met het eerste deel van de oogst, de eerstgeboren dieren van de kudde en het tiende deel daarvan, en met de eerste schapenwol. Dat alles gaf ik als offer aan de priesters, de nakomelingen van Aäron. Verder gaf ik de Levieten die dienstdeden in Jeruzalem, een tiende deel van het graan, de wijn, de olijfolie, de granaatappels, de vijgen en allerlei andere vruchten. Ook maakte ik elk jaar, behalve in een sabbatsjaar, het tweede tiende deel te gelde en besteedde het geld in Jeruzalem. Het derde tiende deel gaf ik aan weduwen en wezen, en aan vreemdelingen die in Israël waren komen wonen. Dat deed ik elk derde jaar. We gebruikten dit deel voor een maaltijd, zoals de regel in de wet van Mozes voorschrijft en zoals me was geleerd door Debora, de moeder van mijn vader' (1,6-8).

Mooi zoals Tobit de wet van Mozes verbindt met zijn oma! Hij legt alle nadruk op wat je hoort te doen, de kerkbelasting dus, voor de priesters, voor de Levieten en voor de armen, en niet op wat hij in de tempel beleeft. Dat beantwoordt aan de joodse aandacht voor de *halacha*, de (wet als) weg.

Werk van barmhartigheid

Een bijzonder kenmerk van de novelle en deel van de plot is het begraven van de doden. Op het moment dat Tobias bang is het volgende slachtoffer te worden van de demon Asmodeüs, denkt hij maar aan één ding: 'Ik ben hun enige zoon, ze hebben geen andere zoon die hen kan begraven.' Hij moet er zijn om zijn ouders te begraven en zal dat later ook doen (6,15; 14,1.11-13).

Begraven worden is belangrijk. Des te gruwelijker is het als men in Nineve joden niet alleen vermoordt, maar ook nog eens op het veld gooit buiten de stad als prooi voor de roofvogels en de wilde dieren.

Tobit neemt het op zich deze mensen te begraven. Het moest heimelijk gebeuren, en op een gegeven moment wordt hij verraden. Hij moet dan vrouw en kind achterlaten en vluchten. Alles wat hij bezit, wordt in beslag genomen. En wanneer hij kan terugkeren, laat hij een feestmaal dat voor hem is aangericht, staan om een dode te begraven (1,16-2,8; 12,12-13).

In 1207 na Christus voegt paus Innocentius III het begraven van de doden toe aan de zes werken van barmhartigheid die in het evangelie volgens Matteüs vermeld staan (25,35-36). Het zevende werk ontleent hij aan Tobit: 'Als ik zag dat het lichaam van een gestorven Israëliet buiten de muren van Nineve was gegooid, begroef ik het' (1,17).

Kleren aan je lijf

De door het boekje Tobit uitgedragen diaspora-spiritualiteit heeft een belangrijke sociale component. We zagen het al bij het begraven van de doden. In Tobits 'selfie' staat het bijna boven aan de lijst:

'Ik, Tobit, ben mijn leven lang rechtvaardig en oprecht geweest. Ik heb altijd de nood gelenigd van mijn verwanten en volksgenoten die samen met mij in ballingschap waren gevoerd naar Nineve in Assyrië' (1,3). Verderop in zijn verhaal: 'Ik deelde mijn voedsel met wie honger leed, mijn kleding met wie geen kleren had' (1,17). En dat zijn geen loze woorden, hoewel het soms lijkt op pannenkoeken met Kerstmis. Wanneer Tobit kan terugkeren naar huis en een feestmaal voorgezet krijgt, zegt hij tegen Tobias: 'Jongen, kijk eens of je onder onze volksgenoten die hier in de stad als ballingen verblijven, iemand vindt die niets heeft en die de Heer met heel zijn hart dient. Neem hem mee om samen met mij deze maaltijd te gebruiken. Ik begin niet voordat je terug bent' (2,2).

De kleren en het voedsel keren van tijd tot tijd terug in de novelle. Het boekje is radicaal: 'Alles wat je kunt missen, moet je weggeven zonder dat je het betreurt' (4,16). Die ruimhartigheid is echt iets van

Tobit in gebed bij het vertrek van Rafaël (detail). Rembrandt, 1641

Tobit: Doe het niet met tegenzin. Aarzel niet (4,7-11). De engel Rafaël benadrukt eerder het nut van geven: 'Doe het goede, dan zal het kwaad je niet treffen. (...) Het is beter anderen te helpen dan goud op te hopen. Vrijgevigheid behoedt je voor een vroegtijdige dood en neemt al je zonden weg. Wie anderen helpt, zal lang leven, maar wie zondigt en onrecht doet, is de vijand van zijn eigen bestaan' (12,7-10).

Bidden

Tobit babbelt niet over bidden, hij doet het. Rafaël vergelijkt bidden met geven: 'een oprecht gebed vanuit een oprecht gemoed en een gift uit eerlijk verworven bezit' (12,8). Bidden is, zo gezien, een sociale daad. Maar voor Tobit is bidden ook zijn hart uitstorten en zijn chagrijn bij God neerleggen (3,1-6).

Aan het einde van het boekje vinden we een opvallend gebed. Het is lang, en het is van een ander genre. Na de hemelvaart van Rafaël spreekt Tobit een lofprijzing (13,1 - 14,1). Hij doet daar datgene

waarover Rafaël al sprak: 'Zei ik niet dat men de geheimen van een koning verborgen moet houden, maar Gods daden bekend moet maken en ze roemen?' (12,11). De diaspora-jood zal God loven 'tegenover alle volken. (...) Roem hem tegenover alle mensen, want hij is onze Heer' (13,3-4). 'In het land waar ik als balling leef, verkondig ik hem. / Ik toon zijn kracht en majesteit aan een zondig volk' (13,6).

De hymne van Tobit spreekt ook uitbundig over Jeruzalem. In het middenstuk spreekt hij de stad aan. Hier is de derde eeuw te herkennen. Zoals Psalmen 102,13-23 met liefde spreekt over de stenen en puinhopen van

de platgebrande stad, zo kan dit boekje – nu de stad is herbouwd – met veel meer evenwicht goed en kwaad naast elkaar zetten: 'Gelukkig zijn zij die je liefhebben, / gelukkig zij die vreugde vinden in je voorspoed, / gelukkig zij die treuren over je beproevingen' (13,14; vergelijk ook psalm 122).

Het derde deel van de lofprijzing spreekt over de herbouw van Jeruzalem in eschatologische termen. Alles is van goud en edelstenen (vergelijk Openbaring 21). 'De poorten zingen vreugdezangen, / de huizen roepen uit: 'Halleluja, geprezen zij de God van Israël!'' (13,15-18).

De diaspora-jood

Hoe ziet Tobit het joodse leven in de diaspora? Je past je niet aan en blijft koosjer eten. Je bent je bewust van je afkomst en je trouwt een volksgenote. Je helpt je volksgenoten zo nodig met kleding en voedsel, en als niemand het doet, zul jij hen begraven. Kortom, je bent trouw aan God en volgt de wet van Mozes. Je verkondigt Gods grote daden voor het schuldige volk in het land waar je woont. ■